

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

1907

VOLUM XVII.

BARCELONA

TIPOGRAFIA «L'AVENÇ», RONDA DE L'UNIVERSITAT, 20

1907

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

LA «CIUDAD ENCANTADA» DE CUENCA

QUASI tots els països de la terra tenen troços escullits del llur territori on la Natura sembla haver-se volgut entretenir en un moment de capritxo, esculpturant les roques en forma tal que, més que un fenòmen purament natural, semblen el resultat d'un somni d'artista.

Però aquests països tenen tots consciència del valor científic y econòmic que semblants fenòmens representen, y els guarden y posen en condicions d'esser visitats pels excursionistes y els donen a conèixer mitjansant publicacions. Res de tot això passa a Espanya, on tantes belleses naturals hi ha, la major part d'elles desconegudes pels habitants mateixos, cosa que devegades no deixa d'esser un avantatge, perquè evita la llur destrucció.

De les més importants es, sens dubte, l'anomenada «Ciudad Encantada» de Cuenca. D'ella tenia coneixement per les lleugeres notícies que'n dona en Daniel Cortazar en la Memoria geològica d'aquella provincia y per alguns mals gravats que allí's publiquen; però foren suficientes pera revelar-me que's tractava d'un fenòmen o meravella excepcional que valia bé la pena d'esser visitat y estudiat. Y vaig anar a Cuenca; però la poca importancia que'ls de la ciutat donaven a lo que jo volia veure, la poca gent que ho coneixia y la dificultat que hi hagué en trobar qui sabés bé'l camí pera acompanyar-m'hi, me féu témer que m'hagués enganyat, donant importancia a lo que no'n tenia. Però no'm sapigué greu, en bona veritat, ab tot y lo que tinguérem de caminar per males terres y pitjors camins, comparats ab els quals els de desemboscar de la nostra terra són camins rals, y ab tot y el mal temps y la pluja que'ns sorprengué abans d'arribar-hi, lo qual me féu témer que no podria treure bons clixés.

A Valdecabras, poblet de mala mort, en qual terme's troba la «Ciudad Encantada», prenguerem un guia, un pastor que, segons ell, havia nascut y viscut sempre en aquella, y que s'extranyava ab ingenuïtat de que jo vinguéss de tant llunyes terres pera veure

DETALL DE LA «CIUDAD ENCANTADA»

quatre roques, encara que, segons digué, *hacia dos años que habia ido otro extranjero también á verlo.*

Al cap de mitja hora de pujar per un grau, arribàrem dalt del planell, on ja vaig començar a veure monolits de roca de formes capritxoses, y jo tot era anar d'ací y d'allà cercant punts de vista a propòsit pera treure clixés, y el guia vinga cridar-me que ho deixés estar, que allò no era res, que trobaria altres coses molt mellors pera mapar. Y, en efecte, a mida que avançàvem planell enllà, el bosc s'anava espessint y les roques prenien formes més estranyes y s'enlairaven més. Uns cops era un murallam tirat

a dret fil el qui'ns barrava'l pas, altres s'obria davant nostre com un ample carrer o plaça, en mitg de la qual s'alçaven colossals monolits; més enllà'ls ponts de colossal arcada s'alçaven per damunt dels pins. Jo estava encantat. Per sort, parà la pluja y les boires s'aclariren, y jo vinga anar d'un cantó a l'altre, enfilant-me dalt d'aquells rocams, recorrent ses esquerdes, cercant l'efecte

DETALL DE LA «CIUDAD ENCANTADA»

artístic ensems que científic del paisatge, trayent els clixés l'un darrera l'altre, y si cent n'hagués portat, cent n'hauria tret, perquè a cada pas trobava nous punts de vista que m'encisaven, noves decoracions com la més exaltada fantasia no podria somniar, nous aspectes del mateix fenòmen. Y així durà tres hores, tres hores de febra, en que'l sol brillà esplendorós, permetent-me treballar a gust; però en aquest espay de temps, que vaig aprofitar de debò, no vaig pas veure tot lo que allí hi ha pera veure y seguir: m'hauria calgut ben bé un dia llarg.

Acabar-se'm els clixés y amagar-se'l sol, posant-se a ploure

desseguida, fou lo mateix. Sense guia no hauria pas sabut sortir d'aquell verdader laberinte, perquè en lloc hi ha punts de vista llunyans y l'uniformitat de formes que presenten tots aquells accidents de les roques fan torbar al més expert excursionista.

Com s'es fet semblant fenòmen? Al que'l visiti sense tenir coneixements geològics li semblarà trobar-se davant de l'efecte

DETALL DE LA «CIUDAD ENCANTADA»

motivats per un cataclisme o revolució colossal, y, no obstant, no hi ha res de tot això: l'acció tranquil·la, pausada, però seguida durant sigles y sigles, de l'aigua, ha sigut l'arquitecte o la fada que ha bastit semblant «Ciudad Encantada». Allí'ns trobem ab el terror cretaci, quals capes conserven perfectament llur posició horisontal, tal com se depositarien quan se formaren. Aquestes capes, per mor d'algun moviment de retracció, s'esquerdaren en diferents sentits, quedant aixís aïllades en blocs més o menys

colossals; blocs separats de primer per esquerdes finíssimes, però que ben aviat se cuidaren les aigües d'aixamplar progressivament, convertint-les en amples esvorancs que, ont eren propers els uns dels altres, originaren l'aïllament complet dels blocs o monolits,

DETALL DE LA «CIUDAD ENCANTADA»

tal com passà en el nostre Montserrat, sols que en aquest, com que la massa de roca es uniformement d'igual duresa, l'erosió ha treballat ab major intensitat en sa part superior, y d'aquí la forma apuntada que'ls monolits de Montserrat presenten; però allí dóna la coincidència de que la capa calça superior es més dura que la que li segueix, y aquest cambi de duresa no es sobtat, sinó gradual, lo qual es causa de que la capa superior sigui menys desgastada que l'inferior, y d'aquí la forma de gegantins bolets

que quasi tots els monolits presenten. Els ponts naturals tenen el mateix origen, sols que eren esquerdes soterrànies engrandides per les aigües que hi formaren coves, y després l'erosió les seccionà, resultant les meravelloses y atrevides arcades que allí's veuen. No cal descriure detalladament cada un d'aquests fenòmens, perquè millor de lo que ho podria fer la ploma ho diuen els fotogravats dels exemples que presento.

N. FONT Y SAGUÉ, PBRE.

Clixés de l'autor.

EXCURSIÓ AL MESTRAT

L'encontrada anomenada'l Mestrat, si bé administrativament forma part de la l'indant província de Castelló de la Plana, essent d'ella'l territori més septentrional, no deixa de tenir en sí mateixa quelcom de la nostra terra, perquè, además de pertànyer en l'ordre eclesiàstic a la diòcesi tortosina, el caràcter del país y el llenguatge dels seus habitants li donen tal fesomia que no sembla sinó que vinga a constituir la prolongació ètnica de la província de Tarragona. Es, doncs, el Mestrat una terra, además de vehina, ben similar a la part més meridional de nostra Catalunya. Aquestes consideracions m'encoratgen pera parlar-vos-en, encara que lleugerament, perquè si'ls seus monuments y montanyes són del tot desconegudes baix el concepte excursionista, no entenc que's tracti d'un país enterament deslligat del nostre.

Encastat el Mestrat entremitg d'Aragó, Valencia y Catalunya, el seu engranat sistema orogràfic forma'l nus d'una roda de la qual arrenquen les tres mentades regions prenent diferents indrets. La major part del territori que comprèn el Mestrat es un atapahit conjunt de grosses serralades encreuades en tals condicions que en la part alta y més extensa del país no hi ha terres planes, quedant únicament en l'enllaç de les falde d'aquelles el lloc convenient pera'l pas de barrancs y torrents. Les seves montanyes y serres són, en general, derivacions directes de la cordillera coneguda comunament ab el nom de Ports de Beceit o de Tortosa, que ve a fer per elles com de perxa en la qual hi pengen en direcció S. Tant les unes com les altres corresponen geològicament al període cretaci, oferint els caràcters estratigràfics propis del mateix, y per això

les cimes de les montanyes presenten relativa uniformitat, essent moltes les que acaben en un ras o *moles*, com ne diuen en el país.

L'estació de ferro-carril més indicada pera fer-hi començar una excursió al Mestrat es la de Vinaroz; més qui això escriu l'emprenquè desde l'immediata vila de Benicarló. Sortí d'aquesta en tartana a dos quarts de cinc del matí d'un dia de darrers de Juliol de 1904 per un bon camí carreter fins a trobar la rambla de Sant Mateu, seca del tot, y no gaire lluny del lloc del seu desaigua en el mar. En aquests camps se cultiven en abundancia la vinya, olivers y garrofers. Als tres quarts se passa per la vora d'un antic forn y farga, dita de *Baranes*, pera creuar després el camí que de Vinaroz porta a Calig, entrant desseguida en la carretera que per Morella arriba a Zaragoza, que pren la direcció al NO. A la poca estona comença la carretera a pujar la falda de la serra, que, al meu entendre, forma de N. a S. la primera tanca de les terres que componen el Mestrat. Se passa aquesta pel coll de Sant Jordi, a l'altitut d'uns 215 metres. El poble del qual pren nom toca a l'esquerra del camí.

Desde'l coll de Sant Jordi s'escampa la vista sobre les planes terres de la costa del Montsió, a Catalunya, fins a la montanya de Sant Antoni, cap a Castelló, quedant entremitg Vinaroz, Benicarló y la penya marina de Penyíscola, podent-se veure en certes ocasions les illes Columbretes, quasi bé al davant d'aquella capital.

Traspassada la serra, el terror segueix alçant-se suaument, continuant el conreu de la vinya y l'olivera com en la plana. A un quart del coll se passa pel poble de Traiguera, que posseeix una creu de terme de les darreries de l'art gòtic, y a la poca estona pel de La Fana, situat en l'estribació de la montanya de Sant Pere. En la plaça s'alça l'iglesia parroquial, d'una nau, de fatxada d'estil barroc, y de campanar vuitavat, tipo dominant en els edificis religiosos d'aquesta part del país. A la sortida's veu altra creu de terme igual a l'anterior. La carretera comença en una marcada baixada que va voltant la falda de ponent de l'abans esmentada montanya pera acabar en el llit de la rambla de Sant Mateu, fent-se parada a les vuit a l'hostal de la Serafina. En aquest punt se deixa la carretera general, passant-se a gual a l'esquerra de l'ampla rambla, d'aon parteix una secció de carretera que, seguint la costa que s'anomena dels Frares, pera guanyar un serrat, condueix a Sant Mateu, havent deixat molt abans, a la dreta, el típic casal conegut per Torra Coloma, edifici de pedra de planta quadrada, ab torres en els àngols. A dos quarts de deu entrava a la vila.

Sant Mateu es població d'uns 4.000 habitants, essent el cap del

baix Mestrat. El seu territori es un pla de mitjanes proporcions ocupat per horta, vinya y oliveres. El caseriu es bastant regular, anant a parar els principals carrers a la plaça, voltada de porxos, en mitg de la qual hi ha la font, formada per una esfera de pedra ab quatre aixetes, surmontada per un àngel de metall de poc gust.

L'aspecte general de la població y les construccions d'altre temps que conserva donen encara compte de la relativa importancia que en els passats sigles tingué la vila a conseqüència d'haver servit de residència al Mestre de l'Ordre militar de Montesa, y de qual fet prové'l nom de tota la regió. Veyem, doncs, les construccions d'aquesta mena dignes d'esment. En el principal carrer de la vila s'hi alcen dos notables edificis, antics casals de nobles families: l'un serveix actualment de Casa Consistorial, y pera l'Administració de Justícia l'altre. El primer mostra esser obra del segle XVe, ab paret llisa, y ben aparellada porta d'exteses dovelles y grans finestrals partits formats per fines columnes ab els caracterisats capitells gòtics catalans; correspon el segon al segle XVIe, essent del més complet istil del renaixement: constitueix la fatxada un portal adintellat, am dugues cintes adornades de relleus d'històriat grotesc; els finestrals tenen la mateixa disposició; en l'àngol dret de l'edifici hi ha una feixuga tribuna circular, colocada dessobre un gran cono que's desenrotlla en amplex estries en espiral, formant el conjunt una interessant mostra dels casals senyorials d'aquelles centúries, com ho es també l'edifici de que abans he parlat.

L'iglesia parroquial es un compost de parts anacròniques entre sí, fins al punt d'haver-hi deixat mostres permanents tots els procediments estètics, y per això l'impressió que causa l'interior del temple no es armònica ni falaguera al sentiment. Comença la portalada per esser de l'últim període romànic, que arriba fins ben entrat el segle XIIIe, fent l'efecte d'haver sigut mudada de lloc en les successives centúries. Té per basa uns quants graons, l'arc el formen tres arestes en degradació, ab tres columnes en cada costat y capitells històriats alguns y altres ab ornaments vegetals, no tenint altra cosa aquesta part de la construcció. L'interior es lo que més sorprèn per la disconformitat de totes les seves parts. L'única nau que té l'iglesia comença per estar constituïda per dugues arcades travesseres y apuntades que aguanten la coberta de fusta. Per aquest troç se passa a la capella del Sagrament, molt senzilla, de volta de canó, ab cúpola, y d'ordre corinti; segueix formada la nau per una volta alta y ben proporcionada, partida en dugues seccions oivals, semblant correspondre al segle XIVe, descansant els nervis

y arcs formers en grosses carteles prismàtiques, acabant reduint l'amplada pera ajustar-se a la proporció del presbiteri. La volta d'aquesta secció de la nau té l'aspecte propi de les construïdes en el segle XVe, estant les ogives fetes de baquetes que van a parar des-sobre de mitges columnes sortides de la paret. El presbiteri sègueix aqueixa mateixa disposició, posseint un rosetó y finestrals de bon efecte. Ni l'altar major ni altra cosa ofereix interès artístic; solament pot excepcionar-se la trona, que adornen vistosos calats del darrer període de l'art gòtic. Me sembla que respon a igual època la porta que s'obre al costat de llevant, originant l'arquivolta ab cinc feixos de baquetons que baixen fins al sòcol; una faixa molt adornada ab historiatos temes dóna relleu al seguit de capitells que hi corresponen. Al seu costat s'enlaira un senzill campanar de vuit cares, acabant ab finestrals del tot llisos. Algunes gàrgoles ofereix encara l'edifici.

El record històric de més importància de que pot envanir-se aquest temple parroquial es el d'haver tingut lloc en el seu clos la renúncia feta al solí pontifici per l'anti-papa Climent VIII a presència del llegat del Sant Pare, Cardenal de Foix, quedant ab aquest acte apagada l'última brasa, que ja no era altra cosa, de la conflagració que produí en el món cristià'l cèlebre cisma de Occident.

La parroquia de Sant Mateu se diu que conserva algunes antigues joyes. A l'objecte de veure-les vaig visitar al senyor rector, que no rebé agradósament la meua petició, que, com es consegüent, fou feta ab la deferència que correspon quan se demana un favor; y, malgrat haver respost a un interrogatori tant insípit com impertinent, vaig haver de renunciar al meu natural propòsit, dient a dit sacerdot, com a despedida: — Doncs aixís res tinc d'agrair-li. — Sort tenim que rectors d'aquesta mena són *rara avis*, ja que solen mostrar sempre una il·lustració o quan menys una cultura de les que en aquesta ocasió no vaig saber trobar gens de rastre.

En una placeta que per raó del convent s'anomena de les Monges, hi ha la fatxada del temple del mateix estil greco-romà, de lo més pesat que s'hagi produït. Forma aquella un porxo de quatre arcades que s'aguanten per dugues feixugues columnes de capitells dòrics y bases àtiques, y dugues mitges columnes iguals en els extrems; dessobre queda una finestra adintellada. En cada àngol de l'edifici s'alça una torra quadrada ab finestrals y senzilles antes. La nau que constitueix l'interior es de volta rodona, ab faixes que s'uncixen a les antes, que s'adornen ab capitells corintis adossades

al parament, rebent la llum per una cúpola ab els corresponents vanos. Alguns grans quadros de molt mitjà valor artístic ocupen les parets. La construcció sembla correspondre al segle XVIIIe.

En el costat de llevant de les afòres de la població fixa ab extranyesa la mirada un solitari y important campanar: es l'única part que queda de les interessants construccions que hi hagué en aquest lloc, fins que la despiadada guerra civil del primer terç del segle passat féu desaparèixer el convent de dominics al que corresponia l'esmentat campanar, y a qual costat hi havia hagut també'l palau dels Mestres de l'Ordre de Montesa. Aquesta reliquia arquitectònica de les enrunades construccions es una robusta y alta torra-campanar de planta quadrada y ben enteses proporcions, correspon un finestral a cada costat, y dessobre'l ressegueix una balaustrada, rematant-lo un cos central a manera de llinterna, podent-se'l pendre com un bon tipo d'aquesta mena de construccions del segle XVIe o XVIIe.

Té molta anomenada a la vila y els seus encontorns l'ermita dels Angels, que's veu dessobre un dels turons de la serra que tanca la plana de Sant Mateu per la part de mitg-jorn. El trajecte no necessita més que uns tres quarts de caminada, que's fa seguint la plana per entremitg d'horta y altres conreus. A l'esser a la falda de la serra's passa'l barranc, pera pendre desseguida un bon camí que comença a l'altra vora pera enfilar-se vessant amunt, estant els dos terços d'aquesta coberta per oliverar, y l'últim troç del turó per bosc d'alsines. A poc d'haver començat la pujada, un ben disposat circuit de pedrïços ab alts espatllers permeten un agradós repòs. A l'ermita, posada en el cim del turó, la precedeix un pati clos arran del camí, per paret de pedra en la qual s'hi obren dos portals, seguint la tanca per la dreta del pati, enfront l'iglesia, y a l'esquerra'l casal o hosteria. La fatxada de l'iglesia conté una porta qual llinda està adornada per un rengle de caps d'àngels, fent referencia a l'invocació de l'ermita, apoyant-se aquella en pilastres o antes de capitells corintis; en l'àngol nord puja'l quadrat campanar, qual segon cos, emmotllant-se al patró més generalisat desde mitg segle XVIIe fins molt enllà del XVIIIe, té'ls finestrals disposats en les mateixes condicions que'ls abans esmentats de les iglesies del país, y les conegudes boles en els seus acabaments. Viva encara l'influencia del degenerat barroquisme, se mostrà ben bé aquesta en la llinterna que sobresurt de dit campanar, fent l'efecte de quedar aguantada pels contrarrests de quatre corbats esperons de recargolades motllures, animant bon xic el conjunt armònic de l'obra.

L'iglesia, en el seu interior, presenta una sola nau de volta de canó, en la qual s'hi obren sis capelles y creuer. Solament pot fixar l'atenció en la primera capella de la dreta un retaule a l'oli ab les imatges de Sant Mateu y Sant Antoni, notable treball pictòric, que considerem corresponent al segle XVI, y que's diu que procedeix de l'antiga ermita. Pengen en el creuer dos grans quadros de no gaire mèrit artístic, quals assumptes fan referencia a la troballa de la Verge que es patrona del santuari. La trona es un apreciable treball d'esculptura, en la qual s'hi representa l'apostolat. L'altar major es allò que's diu un pa d'or, que també agafa els lunetos y demés accessoris de la construcció. L'imatge de la Verge, sense interès, resulta de petites proporcions, estant posada en sumptuosos camaril ple de motlures daurades, y tot ell decorat ab perfecta relació a l'estil dominant en el segle XVIIIe.

L'edifici destinat a hostatge té espayoses dependències, com alçat en uns temps en que les obres se feyen ab tot esbarjo y desembrag, contenint algunes cambres-habitacions ab cuina y els mobles més senzills y indispensables, essent notable per les seves proporcions el *saló*, de llises parets, en les quals hi ha posats fins a quaranta quadros, en cada un dels quals s'hi veu pintada la figura d'un personatge bíblic, y alguns altres quadros, tots ells de cap importancia artística y molts executats per mans ben barroeres.

L'ermita de la Mare de Déu dels Angels es un admirable punt de vista sobre tota la plana de Sant Mateu. S'extén aquesta en direcció de N. a S., tancada entre la serra en que s'assenta l'ermita y la confosa munió de montanyes de la part alta del Mestrat, arrencant abdugues de la travessera serralada dels Ports de Beceit, y, seguint paralela la seva marxa, per encloure tota la part que resulta plana relativament, s'uneixen en direcció a Castelló de la Plana per interposició de les montanyes de Villafames, per dessobre les quals ensenya'l seu cap, a més de 1.800 metres d'altitut, la celebrada de Penyagolosa, que en direcció al cel s'enlaira solitaria. L'efecte es suggestiu y hermós: en lo que sembla pla terror hi adquireixen blanquinós relleu la vila de Sant Mateu al mateix peu de la montanya, y més enllà'ls pobles de Rosell, Chert, Salsadella y, per fi, La Cenia, en territori català, en la falda de la vessant meridional dels Ports, voltats tots ells de verdosos conreus que donen prova de les bones condicions agrícoles d'aquelles terres, sobre tot en comparança dels que hem de trobar més endavant.

A les nou hores de camí que's compten desde Benicarló a Sant

Mateu, s'han d'afegir onze hores desde aquesta vila a la de Morella, que vaig fer en set utilisant una tartana particular.

Era negra nit, les tres de la matinada, quan deixava la població seguint el mateix camí del dia abans, que en tres quarts em portà a trobar la carretera de Morella, en el ja conegut hostal de la Serafina. La carretera va sempre en direcció al NO. fins a can Roig; mitja hora més enllà se segueix encara pel pla, si bé no deixa de alçar-se'l terror de mica en mica, com més acostat se troba a la falda de les montanyes. Passada l'anomenada pagesia, ja s'entra en l'aspre congost format pel llit de la riera de Vallibana, desapareixent tot desseguit els conreus de secà propis de la plana, com són ceps y oliveres. La carretera pren ferma la pujada per introduir-se per entremitg de les grans serralades que per un y altre costat enclouen la dislocada conca d'aquella riera, que va seguint al compas que la carretera per les esquerpes falde de les montanyes de Turmell y la mola de la Clapissa fins al seu acabament. Ja en aquella alçada sols queden alguns camps de blat escampats per entre'ls accidents y desnivells del terror, cobert, en general, de garrigues, y d'algunes alsines en les parts més altes. A la poca estona ni això queda: apart de la carretera, res hi mostra la mà de l'home; la naturalesa per sí sola ho es tot, prenent l'aspecte més selvatge y desolat per formar un quadro de tètric esprit que fins se sobreposa a la grandiositat de que sempre estan acompanyades aquestes genuines formacions dels territoris més montanyosos.

Eren dos quarts de sis quan vaig deturar-me en el santuari més famós de tot el Mestrat, baix l'invocació de la Verge de Vallibana, situat a la dreta de la riera del mateix nom, que més avall s'anomena de Sant Mateu. El congost no queda tant encongit com en el passat trajecte, sense millorar per això l'aspecte ingrát encara que imponent de l'encontrada, trobant-nos veritablement en el cor de la gran massa del conjunt cretaci de l'alt Mestrat. L'aneroide de butxaca'm senyalà l'altitud de 730 metres.

El santuari forma com un llarg barri en la mateixa carretera, ab dos portals en l'extrem, d'aspecte monumental, que enclou els edificis que s'extenen a abdós costats. Cada portal està format per ampla paret de pedra picada, ab gran vano o porta rodona al mitg, rematant aquella silueta extremadament ondejada per cada banda, unint-se en una grossa pedra a plom de l'arcada, y ademés les corresponents boles en els acabaments.

Els edificis importants se troben a l'esquerra de la carretera entrant desde Sant Mateu. El primer es un gran casal, que conser-

va en un dels seus costats algun finestral d'istil gòtic, no així en la fatxada; la porta es adovellada, surmontant-la l'escut contenint un castell, y dessorbre l'imatge de la Mare de Déu, creyent esser l'edifici obra del sigle XVIe, y l'única construcció que's deixà al reedificar-se'l santuari en 1724. Ve al costat del casal o hospederia la capella de la Verge de Vallibana, en qual fatxada no dolgué emprar-hi abundosa decoració ab els temes ornamentals més generalisats al començar la centuria en que fou construïda, malgrat les seves reduïdes proporcions. Dessorbre quatre graons s'obre la porta en arc rodó, que té cisellades cinc motlures semblants a roses, quedant entremitg de dugues columnes que s'alcen dels seus respectius pedestals, ab capitells d'istil corinti, els quals serveixen de seyent a grans abacs sobre dels quals sobressurten decorats florons. Al costat de les columnes, y dessorbre'l parament, se desenrotlla una ampla motllura que va allargant-se en corba fins acabar formant cargol. Dessorbre la porta, y en l'hornacina que la segueix, hi ha l'imatge de la Verge Maria, continuant, ademés, un entaulament corbat ab balaustres als costats, interromput al mitg pera donar lloc a l'escut de la casa, acabant ab un floró, y a continuació d'aquest un petit rosetó d'istil gòtic, que cal suposar-lo procedent de l'anterior capella. En un dels costats de la fatxada d'aquesta resta'l campanar, de quatre cares, petit y senzill, ab igual disposició que'ls de la generalitat de l'encontrada.

A l'abarragat gust de la fatxada correspon l'interior de la capella. Es aquesta d'una nau de volta de mitg punt, ab cúpola y migrat creuer, en quals parets s'hi veuen dos quadros d'escassa importancia, oferint representacions referents a la Verge de Vallibana, essent notables els grans marcs de fusta daurada que'ls enquadren, de molt bon istil Lluís XV. La Mare de Déu, patrona de la capella, es de petites proporcions y de forma que fa creure que correspon als temps de la construcció de l'edifici. L'altar es en realitat un envalum daurat del més extremat xurriguerisme, fent-se en ell ús y abús de tots els elements decoratius més servicials pera produir gran efecte de riquesa y sumptuositat, a la manera que ho entenien els artistes d'aquell temps.

Completen el barri que, com ja he dit, forma'l santuari, a la mateixa mà de la capella, la font, y al seu costat un gran abeurador, tot això també de pedra picada y conservant igual istil barroc que les portes, o siga frontó corbat y boles que'l rematen. En l'altra part de la carretera que mira al barranc hi ha un porxo, la casa-quartel de carrabiners y l'hostal y punt de parada de carros y

carruatges. A la sortida del segon portal se troba una senzilla creu de terme, encara que de pedra, sense mica d'interès.

Després d'una hora d'estada en el santuari, empenquí altra vegada la marxa envers Morella. Eren dos quarts de set del dematí. Segueix la carretera acomodada en el fons de la mateixa conca, que, si erma era abans, no ho es menys en aquest últim trajecte del seu curs. L'aspecte del país en res ha millorat: a un y altre costat continuen nues de boscatge, espadades y imponents les serralades que ja abans he anomenat. Als pocs minuts de camí una avançada estribació de la montanya fa precís passar per un petit pont a la vora esquerra del barranc, perdent-se tot seguit de vista'l santuari de Vallibana. Una hora després s'es al pont de Bota.

A l'arribar a l'esmentat pont quasi bé podem dir que'ns trobem a l'acabament del congost que he anat recorrent desde passada la masia de can Roig, perquè'l barranc tomba de sobte en direcció a la dreta per entre una gorja, ja que li deixa tancada la canal una alta montanya, que en aquest indret resulta molt més encongida. Queda al peu de la montanya'l pont de Bota, pera passar el barranc per última vegada, y en el que comença la forta pujada que'n diuen en el país la costa del Corb. Pera seguir endavant no té altre remey la carretera que enfilarse fins quasi bé dalt de tot de la montanya, a l'efecte de poder guanyar la vessant oposada. La del costat de mitg-dia, que es la que he de pujar, es tant pendent que la carretera va formant llargues tirades de tota l'amplada de la vessant, lligades per àngols molt aguts, sostenint-la sovint resistents murs. Pas a pas, y anant voltant, s'arriba a sota de la faixa de penya calixa que dóna lloc al ras o tossal en que acaba la montanya, tombant aquesta pel seu costat més en direcció sud, y a una altitud de 1.258 metres, quedant aquí establerta la divisoria entre les aigües de la riera de Vallibana y Sant Mateu o de Cervera, que directament buiden en el Mediterrani, y les del riu Bergantes, que, prenent la direcció contraria, per terra aragonesa, y confoses ab les del Matarranya, s'aboquen a l'Ebre. A l'empendre la baixada estem ja dins de la conca del Bergantes, que ve a constituir el desaigua de la part més alta del Mestral.

La major inclinació y menys alçada de la banda envers ponent de la mateixa montanya fa més curta y suau la baixada, començant-se a veure ja en ella algun camp de biat, perdent el país aquella entonació feréstega que abans haviem observat, encara que per aixó no deixin les properes serralades de conservar el pobre aspecte de les que han quedat enrera. El país pren aquí la forma d'una vall de

escassa amplada. Al començar aquesta's troba una masia anomenada la Torreta, y una altra un xic més avall. Marxant sempre per la vora del riu Bergantes, al tombar una estribació que avança per l'esquerra, com si s'escorregués un teló, se presenta a la vista la bonica perspectiva de Morella y els seus voltants, poc espayosos, però d'agradable efecte per l'interposició graduada de les montanyes com a bastidors de l'escenari d'un teatre, ab un fondo d'igual naturalesa.

Del quadro indicat ressalta sobre de tot el turó de forma cònica molt regular que serveix d'escambell a l'antiga vila de Morella, qual nom en el sigle passat ompla moltes planes de l'història d'Espanya. Res diré dels fets que li han donat més celebritat per esser de coneixement general, y perquè pera'l nostre objecte no fa falta la recordança de les desgracies que tant a fons han afligit el país.

El turó fa l'efecte d'estar quasi bé aïslat, sobressortint molt ben retallat dessobre un cel en plena llum d'un dia clar dels darrers de Juliol. El turó resulta en conjunt d'extraordinària inclinació. En la mitja part inferior res hi dissimula'l terror; dessobre, y a manera d'una faixa regular que corona aquell pel costat de mitgdia, s'hi troba la vila, formant les velles muralles com el mur de sosteniment del caseriu, com si's tractés d'evitar que s'esllavissi montanya avall, surmontant dita corona'l puig del turó encaixonat per les ruïnes del castell, confonent-se uns y altres per l'uniformitat terrosa de l'entonació. Així's presenta Morella vista de lluny.

A l'arribar-se al peu del turó, la carretera, tenint en compte'l gran desnivell que ha de vèncer, se retorç en llarga ondulació fins a sota l'espadat de les muralles, entrant a la vila pel portal de Sant Mateu, que es una bonica y antiga torra de defensa, de planta quadrada, porta rodona y adovellada ab seguit de marlets y sageres. Hi era a les deu del dematí, donant l'aneroide l'altitud de 1.130 metres, alçaria que, encara tenint present l'inexactitut d'aquesta classe d'aparells, dóna bé a comprendre que's tracta d'una localitat dominada per les baixes temperatures.

La vila, que compta ab més de 7.000 habitants, es d'aspecte polit y agradable, formant el seu plan carrers paralels a les muralles, y que prenen de part a part d'aquest costat del turó, units per altres de travers de poca extensió, y d'alguna pendent per la natural disposició del terror. En moltes cases s'hi veuen les balconades de fusta, tant característiques dels pobles de l'alta montanya. La plaça es petita y irregular, no apareixent altra cosa que un aixamplament

del carrer Major, ab porxos en un dels seus costats, essent el lloc aon se celebra'l mercat.

De gran interès són les fortificacions que defensen Morella entre sud, mitg-dia y nord, perquè per la banda oposada, además del castell, forma una defensa natural l'espadat del terror. Les construccions pera convertir Morella en una inexpugnable fortalesa, ab arreglo als procediments arquitectònics militars de l'Edat Mitjana, foren alçades al començar la segona meitat del sigle XIVe, en temps de Pere IV, conservant quasi bé per complet el caràcter propi de la seva època. Les muralles, en la llarga extensió que ja havem dit, tenen troços fets sobre la mateixa penya, essent obra relativament moderna, y sense importancia, el parapet aspitllerat que les corona. Escampats en el trajecte s'hi aixequen diferents torres quadrades y de disposició més reduïda, però semblant a la del portal de Sant Mateu. Entre elles es la més notable l'anomenada portal de Sant Miquel, que dóna al costat nord de la població y únic indret per aont el terror ve més nivellat. Així no es d'extranyar que tingui superiors condicions de defensa. Recorda per la seva disposició les conegudes torres de Cuart y de Serrans a Valencia, essent indubtable que responen totes a un mateix sistema de construcció y de defensa militar. Formen el portal de Sant Miquel dugues torres aparellades, ab cinc costats cada una per la part de fòra del recinte, y una sola en la direcció interior de la muralla, unides en el fons per un passadiç o pont, y al seu dessota un arc apuntat constituït per llargues dovelles, donant origen a l'entrada, conservant-s'hi, además, la restellera de barbicanes y sageteres que sempre acompanya a les obres d'aquesta mena, qual conjunt resulta sumament atractiu y simpàtic, artísticament considerat.

Comprèn el castell la part més prominent del turó, quals defenses el volten del tot, si bé l'ampla rampa que li dóna accés se desenrotlla pel costat de la població, aont hi queden algunes estades, fins arribar al cim, com que pel NO. es tant espatat el terror que solament admet la muralla. Passat el primer rastell, comença la rampa per entremig de runes que per arreu se trepitgen, dintre el recinte, per trobar-se avuy en el més absolut abandonament tota la fortificació. Al passar el segon rastell segueix serpentejant la rampa per dessota del gran macís vertical de penya viva ab que remata'l turó y que serveix de seyent al *Macho*, o siga la secció principal del castell. De les construccions que'n podriem dir modernes no'n queden més que'ls troços de maons y guix escampats

pel sol. Algunes estades hi ha obertes a la roca, essent la més notable l'anomenat *polvori del Rey*, de gran alçaria y molt ampla, fent, desfregat com ara's troba, l'efecte d'una esbarjosa cova. Els altres departaments sembla que tenen proporcions més reduïdes. L'últim troç de la rampa acaba al peu d'una dreta escala de pedra quasi ficada entre'l macís de la roca y que serveix pera pujar al *Macho*. Comença aquest últim cos de la fortificació per un pas cobert, ab volta rodona y portal de la mateixa forma, que dona sortida a la plaça d'armes, voltada per muralla, comprenent tota la planura del turó, y en la qual se veu encara la cisterna y departaments militars, construïts aquests en temps relativament moderns. Desde aquesta alta y solitaria miranda's domina la vila y el circuit de montanyes que enclouen la seva vall. Entre'ls records històrics que traspuen d'aquelles corsecades penyes y d'aquelles esmicolades runes, n'hi ha un de capdal importancia pera Catalunya, o sia'l d'haver guardat com a presoner al desgraciat príncep de Viana, y d'ont el féu sortir l'esclat d'un poble indignat de tanta vilesa y ofès en sa dignitat y en els seus llegítims afectes, si bé pera presenciar als pocs mesos la mort del seu ídol entre'l general condol.

A cosa de quaranta minuts de les muralles, seguint la carretera de Zaragoza, existeix una mina que proveeix d'aigua a Morella, que es conduïda subterraniament en gran part del trajecte que ha de recórrer; però a l'acostar-se a la vila salva'l desnivell del terror per un aqüeducte fet ab arcs apuntats enterament llisos, y una altra renglera sobreposada, de menor alçada que'ls de sota, en el lloc en que'l terror queda més enfonsat. A primera vista fa l'efecte de ser obra d'últims del segle XVe o començaments del que'l segueix.

Entre'ls edificis religiosos hem d'esmentar en primer lloc, per la seva antiguitat, el que en altre temps fou convent de Sant Francesc, construït en 1272 y destinat avuy a quartel. Les condicions y estat actual de l'edifici van esser causa de poder veure solament l'exterior de l'absis, que toca quasi bé a les muralles del castell, y al pati o claustre. L'absis es de forma poligonal, separant cada secció groixuts esperons verticals y de quatre caïres, sense ressaltos ni reduccions. En cada secció hi té lloc un finestral de traçat molt senzill y arc apuntat; el claustre es un quadrat sumament espaiós, estant molta part del mateix desfigurat per obres modernes y extrangeres al seu primitiu objecte, que li treuen l'hermós efecte que havia de produir quan se trobava en tota la seva integritat. Els vanos estan dividits per macissos de pedra en tot el seguit de les ales, y cada un dels mateixos el constitueixen quatre arcs apun-

tats, ab arquacions, com sol succeir en el primer període ojival, sostingut per columnetes faciculades sobre tot pel gran relleu que ofereixen els llistons del fust que les ressegueixen. Els capitells són cònics y tant sols desbastats. Aixís, doncs, tant les condicions estètiques de l'absis com les circumstancies que he observat en el claustre, fan d'aquest edifici un interessant exemplar de l'estil gòtic en la primera de les seves manifestacions y quan ja acaba de prescindir d'anteriors influencies que alteren les seves essencials condicions estètiques. Considero que baix el concepte arqueològic lo que avuy queda del convent de Sant Francesc es de gran interès artístic com llegítima mostra de les condicions que més perfectament caracterisen l'arquitectura del primer període gòtic.

Aixís com Sant Francesc constitueix una viva representació d'aquell estil quan era feixuc en formes y migrat en ornamentació, posseeix Morella l'iglesia de Santa Maria, que mostra la mateixa escola ojival en temps en que ja's distingia per sa esveltesa y elegancia. Examinat interiorment l'edifici, sembla haver sigut construït ja bastant entrat el segle XIVe, no obstant de correspondre les portes al segle següent. La planta es de tres naus, sense creuer, y presbiteri, essent aquelles de molt bones proporcions, y un xic més alta la del mitg, quedant sostingudes per deu pilans, en els quals s'hi embeuen la continuació de les ojives, que prenen la forma de mitges columnes. Les voltes estan dividides en quatre seccions ab les corresponents claus. Es de presumir que en el segle XVe se pensés en construir el chor, y, en lloc d'obstruir la segona secció de la nau del mitg, com se féu en la generalitat de les iglesies d'Espanya, se procedí a construir una bonica volta supletoria sumament aplanada, a bastanta alçada, entre'ls quatre pilans més separats del presbiteri, quedant d'aquesta manera coberta la corresponent secció de la nau, com si diguessim, per un tenderol de pedra, que no interromp la vista de l'altar major desde l'extrem de l'iglesia. Se puja al chor per una escala d'elegant barana calada, de pedra, que's carrega en un dels pilans. Compta Santa Maria ab onze capelles. El fons del presbiteri queda enterament cobert per la decoració barroca de l'altar. Posseeix, además, algun quadro del segle XVIIe, de bona escola y de tant recomanables condicions que són dignes d'una mà mestra. En el mur oposat al presbiteri dóna pas a la llum un calat rosetó. El conjunt de l'edifici dóna un efecte molt entonat y armònic, fins al punt de poder-lo considerar com un edifici d'indubtables condicions artístiques.

La part més primitiva de Santa Maria, al meu poc entendre,

es l'absis, si's té en compte que alguna cosa vol dir la disposició y senzillesa de l'obra y les proporcions prou resistents dels contraforts, que's distingeixen per esser enterament verticals y llisos, podent observar, en cambi, que crec lo més modern de la construcció les portes. Aquestes són dugues en el costat de mitg-dia de l'iglesia, que s'anomenen dels Apòstols y de les Verges. La primera està més acostada a l'absis, podent-la considerar com la principal: forma un cos avançat del mur, rematant en un gablet molt agut, y limitada a una altra banda per grans contraforts dividits en la seva alçaria per motllures rectilínies, en quatre seccions, havent-hi en cada una de les dugues inferiors oberta una hornacina d'arc circular entremitg d'aplanades pilastres, acabant ab pinacles a manera de bitlles, contenint imatges dels apòstols. Aquesta decoració, com se veu, es deguda al renaixement, qual influencia també s'observa en la cresteria de calats y petits pinacles que adornen el frontó, omplert ademés per un cercol ab sis arquacions y altres dos més petits. La porta propiament dita se deu a quatre arquivoltes en degradació, formades per agregacions de baquetes, entre les quals s'aguanten les mènsoles y afiligranats dossers que contenen les demés figures de l'apostolat. En el timpà hi ha esculpturades escenes bíbliques; té aixís mateix columna divisoria y elegant dosser ab l'imatge de la Verge y el seu fill. En general, doncs, aquesta porta pertany a l'art ojival en el seu darrer període, per estar mancada d'importancia la petita part que hi prengué en decorar-la l'estil clàssic.

Encara que potser de no tanta importancia com la dels Apòstols, però segurament no menys interessant per la seva estructura y correcció en els elements que la constitueixen, es la porta de les Verges, altra notable secció de l'iglesia de Santa Maria. De disposició semblant a l'anterior, té'l frontó de forma més apuntada, arribant a nivell de coberta. La cresteria que'l segueix es una bonica motllura de vegetals. Encaixa la portada, en substitució dels contraforts, uns allargats feixos de baquetons contenint un dosseret ab imatge, corresponent a les que hi ha, ademés, a la portada. L'espai intermitg del frontó l'ocupa un cercol que n'enclou altres quatre ab igual número d'arquacions, semblants als altres tres més petits que omplen els àngols. Segueix el vano perfilant per quatre arcades en degradació, ab la munió de baquetes y filets de sempre, y sis esculptures de dones bíbliques soplujades per dossers de primorós dibuix. El timpà queda substituït per tres cercols lobulats posats de renglera, més gran el del mitg, sobre del qual va sobreposada una escultura de la Verge sota dosser, de proporcions

reduïdes. El dintell està constituït per una ampla motllura rectangular un xic corbada en abdos extrems que toquen a l'intradós del vano, y, seguint l'aresta inferior d'aquella, pengen sis florons atemàtics. Ademés de respondre aquesta porta, ab gran exactitut, als procediments artístics del segle XVe, se distingeix per la seva delicadesa y elegancia. El campanar degué quedar en projecte, perquè sols se veu un ample cos, quadrat, en l'àngol de l'edifici de més cap a llevant a que correspon l'absis, y que sobressurt molt poc per dessobre del sosteniment de la teulada.

Els altres edificis religiosos de Morella que puc citar pel seu caràcter arquitectònic, si bé de molt relativa importancia artística, són Sant Miquel, a la vora del portal d'aquest nom, que sembla obra del segle XVIIIe, formant la fatxada un entaulament d'ordre compost, y l'interior una sola nau ab cúpola y altars en cada costat, y la de Sant Joan, de menors proporcions y d'ordre dòric.

Sortia de la vila a les dugues de la tarda del mateix dia de l'arribada, molt satisfet de la visita a tant interessant població, però també condolgut de tant curta estada en la mateixa. Passant per dessota l'hermós portal de Sant Miquel, prenía la carretera de Zaragoza en direcció a ponent, seguint als pocs metrés per dessota els apuntalats arcs de l'aqüeducte, ja molt malmès en algun troç. A la mitja hora que's va pujant per les serres d'on se desprèn l'estribació del quasi independent turó de Morella, s'es a la boca de la mina, a la que en altra ocasió he fet referencia. Segueix l'ascensió bon xic més al deixar en aquest punt la carretera, agafant-se la carena d'una serralada molt aspra que pren la direcció envers el NO., y que porta'l nom de Capderiu, de naturalesa caliga, continuant la formació de tot el país. A l'extrem d'aquesta l'esperit retorna una bona estona a l'ensopegar-se entremitg d'un bosc de pins, abans aclaparat per la llarga ausencia d'arbrat y frescal vegetació, aixís que's contempla ab dalit la verdor de les mates, l'entrebanat brancatge y les descolorides flors dels rosers silvestres que hi surten en abundor.

Desde dit bosc se va a parar al coll de Regachol, nom que porta una masia propera, essent l'única que he trobat en tota la jornada. Eren ja dos quarts de cinc, estant a l'altitut de 1.495 metres. A l'escampar desde aquí la vista per l'espai, se dominen, tocant els uns als altres, els cims y rasos del conjunt de serres y montanyes que s'apiloten en la part més alta del Mestrat, no gaire lluny de la ratlla aragonesa, com que's distingeix molt bé entre nord y ponent, y en enlairada posició l'ermita d'Herbés, que ve a

parar dessobre d'aquella divisoria. Per alguna estona'l terror es més planer y menys rocós, cobrint-lo a troços la terra vegetal.

Abans de la mitja hora's passa a les envistes del poblet de Castell de Cabres, qual grapat de cases se deixen cap a l'esquerra del camí, perquè ja aleshores s'ha mudat la direcció de la marxa, prenent-la envers el NE. Aquest cambi de direcció porta necessàriament a passar, com qui diu, les serres de travers, per ser l'eix de les mateixes de N. a S., formant a manera de paraleles, ab estrets espais en els seus fondals. A la vora del camí fixa l'atenció del passatger una senzilla creu de pedra que recorda haver mort en aquest lloc, en la passada guerra civil, el cabecilla Ferrer de Gale-ras, molt popular en el país. Dugues masies se troben a cosa de tres quarts abans d'arribar al poble de Bojar; després se va creuant llarga estona una serralada de formació tant pedregosa, que no més les mates de boix que arreen entre les esquerdes, verdegem la blanquinosa entonació de la caliga del seu sol.

Poca estona dura la costa que condueix al poble ja anomenat de Bojar, d'escas vehinat, com que no arriba a 500 el número dels seus habitants. El caseriu està reunit en la carena d'una serra, y pels seus voltants hi ha alguns conreus purament de secà. La parroquia es una petita iglesia de llisa fatxada, ab porta rodona de dovelles resseguida per una sortida pestanya. A l'arribar-hi eren les set de la tarda. A molt poca distancia del poble comença la costa que porta al fons de la vall, y que representa aproximadament un desnivell de 600 metres, havent-se de menester una hora pera acabar la baixada, molt fadigosa per la gran inclinació del terror y per estar constituïda per rocs y pedregams. Som ja al fons de lo que's coneix ab el nom de la vall Fosca. Se segueix en direcció nord la canal, més que vall, a que donen lloc la proximitat o contacte de les vessants de la serralada que he deixat y l'originada per les montanyes de Bel, portant totes dugues la mateixa direcció. Quan feya parada a la Pobla de Benifassà eren ja tres quarts de nou de la nit.

El terror de la Pobla es desigual a causa de ser el mateix part de la falda de la serra de Bel. Segons el cens, el seu número d'habitants es de 676, ab l'altitud aproximada de 730 metres. Com edificis sols cal parlar de l'iglesia parroquial. Està situada a la part alta de la població, tenint al davant una placeta que conté les estacions del Via Crucis. Cap interès té la fatxada. A l'interior quatre arcs apuntats aguanten la volta de la sola nau que posseeix l'edifici. L'obra del presbiteri's veu que s'afegí a l'iglesia en temps

molt posteriors als de l'edificació primitiva, si no es que sofrís tant radical transformació que quedés convertida, com ara està, en una construcció del renaixement. Conserva de notable un bonic retaule del segle XVe, dividit en cinc compartiments, que està col·locat en el primer altar de mà dreta. També hi ha a l'iglesia un petit armari dels quals portes són fetes de fustes que tenen restes de pintures a l'encàustic, que es de presumir que siguin troços d'un retaule gòtic.

JOAQUIM DE GISPERT

CAMBI DE PUBLICACIONS

CATALUNYA

BARCELONA	«Academia Provincial de Bellas Artes».
	«Real Academia de Buenas Letras».
	«Real Academia de Ciencias y Artes».
	«Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa».
	«Asociación de Arquitectos de Cataluña».
	«Asociación de Ingenieros Industriales».
	«Ateneo Barcelonés».
	«Fomento del Trabajo Nacional».
	«Institució Catalana d'Historia Natural».
	«Orfeó Català».
GIROMA	«Asociación literaria».
LLEIDA	«Academia Bibliográfica Mariana».
TARRAGONA	«Sociedad Arqueológica».
VICH	«Museu Episcopal» y <i>Gazeta Vigatana</i> .
VILANOVA Y GELTRÚ	«Biblioteca-Museo Balaguer».
MANRESA	«Centre Excursionista del Pla de Bages».
TÀRREGA	«Centre Excursionista del Pla d'Urgell y Segarra».
OLOT	<i>Revista Olotina</i> .

REGIONS ESPANYOLES

MADRID	«Real Academia de la Historia».
	«Real Sociedad Geográfica».
	«Sociedad Española de Excursiones».
	<i>Boletín de la Institución Libre de Enseñanza</i> .
ORENSE	<i>Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos</i> .
PALMA DE MALLORCA	<i>Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana</i> .

PALMA DE MALLORCA	<i>Bulleti del Diccionari de la Llengua Catalana.</i> <i>Mitjorn.</i>
VALLADOLID	«Sociedad Castellana de Excursiones».
ZARAGOZA	<i>Revista de Aragón.</i> <i>Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias naturales.</i>

EXTRANGER

ANGERS	<i>Bulletin de la Société d'Études scientifiques.</i>
ATENES	«Philologikos Syllogos Parnassos».
BAGNÈRES DE BIGORRE	«Société Ramond».
BORDEUS	<i>Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux et des Universités du Midi.</i> <i>Revue des Lettres Françaises et Étrangères.</i> <i>Revue des Études Anciennes.</i> <i>Bulletin Hispanique.</i> «C. A. F., Section du Sud-Ouest».
BOSTON	«Apalachia Mountain Club».
BRUXELLES	«Société Royale Belge de Géographie».
BUCAREST	«Societatea Geografica Romîna».
BUDAPEST	«Club Hongrois des Karpates». <i>Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie.</i> «Földrajzi Közlemények».
BUENOS AIRES	<i>Dirección General de Estadística</i> (boletín mensual).
COIMBRA	«Archivo Bibliográfico» (Bibliotheca da Universidade). «O'Instituto».
GENÈVE	«Le Piolet».
IGLÓ	«Magyarországi Kárpátegyesület, Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines».
LEIDEN	«Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrij Genootschap».
LONDRES	«Alphine Club».
MARSELLA	«Société des Excursionistes Marseillais».
MÈXIC	«Sociedad científica Antonio Alzate».
MILAN	«Touring C. I.»
MONTPELLIER	«Société pour l'étude des langues romaines». «Société Languedocienne de Géographie».
MOSCOU	«Club Alpin Rus».
MUNICH	«Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins».
NAPOLS	«Club Alpino Italiano, sezione di Napoli».
NEUCHÂTEL	«Société Neuchateloise de Géographie».

NICE	«Club Alpin Français. Section des Alpes Maritimes».
ODESSA	«Club Alpin de Crimée».
PALERM	«Club Alpino Siciliano».
PARÍS	«Club Alpin Français», central y seccions.
PAU	<i>Bulletin Pyrénéen</i> .
PERPINYÀ	«Société Agricole scientifique et littéraire». «C. A. F., Section du Canigou». <i>Revue Catalane</i> . <i>Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon</i> .
SERPA	<i>A Tradiçao</i> , revista.
STOCKOLM	«Suenska Turisföreningens». «Suenska Sällskapet för Antropologi och Geografi» Ymer.
TOLOSA	«Société Archéologique du Midi de la France». <i>Revue des Pyrénées</i> .
TOURS	«Société de Géographie de Tours».
TRENTO	«Società Alpinisti Tridentini».
TRIESTE	«Società alpina delle Giulie». «Il Tourista-Club Tourista Triestini».
TURIN	«Società Meteorologica Italiana». «Club Alpino Italiano».
VIENA	«Abhandlungen derkk Geographischen Gesellschaft». «Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins». «Oesterreichische-Touristen-Zeitung».

El BUTLLETÍ es enviat a un cert nombre d'Arxius y Biblioteques públiques y a diferents periòdics y revistes de la localitat.

Les revistes esmentades, la major part d'elles importantíssimes, se troben en la Biblioteca del CENTRE, a disposició dels senyors socis.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS INGRESSATS DURANT EL DARRER TRIMESTRE DE 1906

SOCIS RESIDENTS

D. Joseph Gener. — D. Antoni Bofarull. — D. Pau Figueras Farnés. — D. Adolf Tristany. — D. Joan Rigol y Font. — D. Joan Carreras Boada. — D. Marian Cortada y Farreras. — D. Climent Sala Vilallonga. — D. Antoni Riera y Sellent. — D. Ramon de Viala y Ayguesvives. — D. Ramon Vidal y

Badia. — D. Manuel Alvarez Pascual. — D. Ricart Cortés y Font. — Don Ernest de Fortuny y Bordas. — D. Antoni Soler y Sans. — D. Salvador Boguñà. — D. Martí Escardibul. — D. Francisco Santacana y Romeu. — D. Enric C. de Sobregrau. — D. Ramon Puig y Gainalt. — D. Lluís G. Queraltó. — D. Manuel Llenas. — D. Eduard Ferrandez Diaz. — D. Joaquim Manich y Comerma. — D. Lluís Vilaseca y Magarre. — D. Joan Vila y Piniella. — D. Artur Denkaus. — D. Joan Banús y Mora. — D. Antoni Mas. — D. Antoni Vila. — D. Carles Crehuet. — Senyoreta D.ª Manuela Fina. — D. Jaume Saperà Ribot. — D. Pere Mr. García Solà. — D. Antoni Nin Devesa. — D. Antoni Serra y Fiter. — D. Joan N. Rubies. — D. Josep Autran. — D. Enric Lloveras y Jalencas. — D. Eduard Pérez Cabrero.

DONATIUS PERALA BIBLIOTECA

Dels senyors Dalmau Carles y C.^a, editors: un exemplar de l'*Aplech*, models en vers y prosa del nostre Renaixement.

De D. Antoni Nogués Ferré: un exemplar de la *Guia de Tarragona monumental y su Provincia*, del propri donador.

De D. Juli Soler: *La Vall d'Aran*, guia monogràfica d'aquella comarca, del mateix donador.

De Svenska Turisforenincen: *Sweden à Short Hanelbook*.

De la «Lliga contra el Duelo»: dos exemplars de l'*Exposición* enviada al Govern per aquella entitat.

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cançó popular *La Filla d'Igualada* y dos exemplars de la cançó *Serrallonga*.

De D. Teodor Creus y Corominas: un exemplar de *Manual de Sindicats Agrícols y Caixes rurals*, escrit pel donador.

De Mossèn Vicens Bosch: un exemplar de la cançó *Griselda*.

De D. Frederic Wym: un exemplar de *Manufacture française d'Armes et Cycles*.

De D. Joseph Puigdollers y Macià: un fascicle de la conferencia *Comunicaciones Internacionales de España*, del mateix donador.

De D. Gustau Gili: *Notas del Observatorio y de algunas observaciones del eclipse del 30 de Agosto de 1905*, pel P. Ricardo Cirera, S. I.

De l'«Academia Bibliogràfico-Mariana», de Lleida: un exemplar de l'*Exhortación del M. I. Sr. Vicario General sobre el Matrimonio Civil i Almanaque Mariano para el año 1907*.

De D. Joan Serra y Vilaró: un exemplar de l'*Historia de Cardona*, escrita per dit senyor y D. Joseph Ballaró y Cases.

De Mossèn Joseph Mas: un exemplar de *Notes històriques. Bisbat de Barcelona. Taula de altars y capelles de la Seu de Barcelona*, del mateix donador.

De D. Amador Romaní: varis exemplars dels llahors al gloriós Sant Crist que's venera en la parroquia de Sant Salvador d'Espoya, algunes

estampes ab lo verdader retrat de la mateixa imatge, y diversos exemplars dels *Goigs en lloansa de la milagrosa imatge de Sant Salvador*, que's venera en l'iglesia parroquial d'Espoya.

CRONICA DEL CENTRE

DESEMBRE DE 1906

EXCURSIONS

EXCURSIÓ DE NAVAS A CARDONA, SANT LLORENÇ DELS PITEUS, GÒSOL, PEGUERA Y SERCHS. — Formaren part de l'excursió's senyors Torras (C. A.), Santamaria, Vidal y Riba, Torras y Boixeda (César y Joseph M.^a).

Fou la sortida'l dia 7 en el primer tren de la via del Nord. A Manresa foren saludats afectuosament, a l'estació, per una Comissió del «Centre Excursionista de la Comarca de Bages», de la que formaven part son digne president, senyor Esteve, y nostre entusiasta delegat, senyor Miró. Cambiaren de tren, y, arribats a Navàs, foren també rebuts per una comissió de senyors socis del propi citat Centre, que'ls prestaren bona lley de fines distincions, tenint-los preparat ja guia pera acompanyar-los.

Feren tot seguit, a peu, el trajecte de Navàs a Cardona, de cinc a sis hores de marxa. Passaren pel poblet del Mojalt, visitaren l'antiga iglesieta de Santa Maria de les Ilesies, que conserva apreciables detalls romànics, y la notable iglesia, de propi estil y època, de Sant Cugat del Recó, en extrem interessant pera l'artista y l'arqueòlec y pera l'aimant de les belleses històriques de nostra terra, molt ben situada en lloc alterós, dominant bell punt de vista sobre la comarca de Bages. Baixaren a travessar la riera d'Argensola, provinent de les serres de Viver y Serrateix, y emprengueren tot seguit la pujada al pintoresc poble de Castelladral, situat en un serrat, sobre balsos de penya, fruit de desembraçat panorama. Feren nova baixada pera atravesar el Torrendell, originari de les montanyes de Serrateix, y, passant per davant de les curioses coves habitades de la Soleya, emprengueren la pujada, per entremitg d'hermós bosc, al coll de Guineu. D'aquest coll baixaren, entre boscuria y graonades de penya, a la riera de Navel, que encreuaren pera anar a atravesar, un xic enllà, el Cardener, més amunt del pont de Malagarrija. D'allí seguiren la carretera fins a la Coromina, aon prengueren la drecera que puja a la vila de Cardona.

El següent dia, 8, la pluja y el mal temps els sitiaren a Cardona.

El dia 9, millorat un xic el temps, sortiren a mitg dematí de Cardona. Atravessaren el Cardener, en el gòtic pont de Sant Joan, pera anar a trobar l'Aiguadora, qual pintoresca vall remontaren, fruit de la bellesa dels paisatges que atresora. Passaren pel peu del poblet de Sorba; deixaren a l'esquerra'l castell de Navés y el renomnat santuari de Santa Llucia,

després d'haver encreuat el camí de Berga a Solsona, y, deixant més tard la vall al fons, emprengueren la llarga costa de la serra d'Ordigues. La boira'ls envolquellà ben prest y no'ls deixà admirar les bel·leses panoràmiques del camí. Passaren pels hostals de Vantolra y de les Besses, en un temps molt freqüentats y avuy pobres y solitaris. Serrejant en amunt, sempre entre bromes espesses y humides, trobaren ben aviat bona gruixa de neu, que arribava en molts llocs a més de dos pams. Pujaren a coll d'Arques, al costat de la serra de Busa, fruit de bells efectes de la boscuria entre boires atapahides y bella llençolada de neu. Ja entre dos llustres passaren pel peu de l'ermita de Sant Iscle y Santa Victoria y s'enfonzaren en la preciosa vall de les Set Riveretes, que corregueren ja ben fosc. Atravessaren el Cardener pel pont de Vall-llonga, y, seguint l'estret del propi nom entre les serres dels Bastets y de l'Hort, entraren a la vall de Sant Llorenç, emprenent la dreta pujada que porta an aquell poble. En junt, unes vuit hores de marxa.

A Sant Llorenç quedaren agradablement sorpresos els excursionistes provinents de Cardona ab l'encontre dels senyors Vidal y Santamaria, que, havent sortit el dia anterior de Berga, quedaren sitiats a Sisquer per la pluja y la fosca. Tingueren també'l gust de saludar a Sant Llorenç a nostre digne soci delegat senyor Pintó.

L'endemà, dia 8, se presentà'l temps serè, més en cambi una violenta tramontanada feya en alt grau perillós l'efectuar l'excursió pels cims nevats de les serres. Els fou molt difícil trobar un home determinat que'ls volgués acompanyar, desafiant l'inclemència del vent y els auguris fatalistes de la gent de Sant Llorenç. Les serres que envolten el circuit de l'hermosa vall dels Morunys oferien un majestuós aspecte, recobertes de dalt a baix per blanc y brillant mantell. La glaçada era fortíssima.

Baixaren de Sant Llorenç pera atravessar el Cardener en el pont-palanca del molí de Monegal, emprenent seguidament la dura costa emboscada de Cap de Bals, aturant-se de pas en la capelleta romànica de Sant Llehi. Les serres de Cap de Querol, Port del Comte y el Vert se presentaven imposantes ab llurs grandiosos macissos atapahits de neu.

En el cim de Cap de Bals la gruixa de la neu era ja molt intensa. Seguiren pels cims de la serra afrontant la ventada, trepitjant glaç y enfondint-se en la neu. Dominaren els fondals de La Corriu y de Puig Aguilar, passant pels vehinats de Sant Climent, Can Felipó y Vilacireres, fruit de bellíssims paisatges d'hivern y panorames de nevades serres. En sent a Camp Blanch dubtaren entre baixar al molí d'en Güell, pera evitar els perills de la turbonada, ab lo qual s'obligaven a fer dugues hores de marrada, abandonant el cim de les serres, o bé continuar per coll de Gòsol, desafiant el desastrat vent que bufava. Optaren per lo últim. Seguiren franquejant boscos y serrats, veient l'imponent espectacle del torb alçant gegantesques columnes de neu dalt dels cims de les serres d'en Cija y Pedraforca. A coll de Gòsol (1.600 m. d'alt.) provaren la duresa del torb en el moment de travessar-lo, fuetejant-los de ferm la neu que'ls llençava ab violència la

fúria del vent. Del coll de Gòsol baixaren a trobar el riu Aiguadevalls. Al fons de la vall, y pels envolts de Gòsol, la gelada era molt dura y lliscosa y de mal bregar. Arribaren a Gòsol al fer-se fosc. El poble y tot l'envolt estava cobert de neu y glaç. La serra de Cadí y el Pedraforca lluien ab esplendidesa sa gegantesca massa.

Després de noves dificultats pera trobar acompanyant pera fer la travessa de Peguera, sortiren l'endemà, dia 9, dret a l'Aspar, travessant l'Aiguadevalls sota'l poble de Fanés. Passat l'engorjat de Corro Morro, sota la serra d'en Cija deixaren l'Aiguadevalls en el pintoresc molí d'en Güell, emprenent la pujada de Butner, aont hi ha una iglesieta ab detalls romànics, y pujaren seguidament per l'espessa бага d'en Solsona. L'espessor de neu era forta y molt fonda. Del coll de la бага d'en Solsona baixaren a l'hostal de la Font del Pi, aon neix l'Aiguadora sota'l macís d'en Cija. L'espectacle de les rònegues casetes, les gegantines penyes, les vessants abruptes, l'arbreda descarnada y l'intensa llençolada de neu, afalagant tot el conjunt, eren d'una bellesa imponderable. El panorama de serres nevades era magnífic de debò. De l'hostal del Pi pujaren a creuar la serra per coll de Ferrús. El pas se feya sovint dificultós pel molt gruix de neu, que arribava en alguns llocs a més d'un metre. Passat el coll de Ferrús, arribaren al poblet de Peguera, mitg colgat de neu, oferint les teulades bell aspecte ab els grossos caramells de glaç que de llurs vessants penjaven.

De Peguera's dirigiren dret a Pont de Raventí, deixant la neu en amunt abans d'arribar al poble, aon feren nit, després d'unes nou hores de marxa.

L'endemà, a la matinada, prengueren el tren a l'estació de Serchs pera retornar a Barcelona.

A BLANES, SANTA CRISTINA Y LLORET. — El dia 16 nombrosos socis efectuaren l'excursió anunciada a Blanes, Santa Cristina y Lloret, retornant per Sant Pere del Bosch a Blanes, aon prengueren el tren que'ls portà a Barcelona'l mateix dia.

A TARRAGONA. — El dia 23, ab motiu de realisar D. Joseph Puig y Cadafalch y els seus deixebles a la classe de Belles Arts pertanyent als Estudis Universitaris una excursió a Tarragona, havent sigut invitat el CENTRE EXCURSIONISTA, hi prengueren part alguns socis, visitant els monuments arquitectònics que tant abunden en aquella ciutat.

CONFERENCIES

VIATGE A SUÏSSA. — Els dies 7 y 14 D. Joaquim Morelló donà dugues interessants sessions sobre Suïssa, projectant nombroses fotografies d'aquell bell país, que demostrà conèixer perfectament ab el sens fi de notes y datos recollits en els diferents viatges que hi ha fet l'erudit conferenciant.

VIATGE A LES ESTACIONS ESTIUENQUES DEL MITG-JORN DE FRANÇA Y BISCAYA. — Sobre aquest tema, el dia 28 ens llegí D. Joseph Co y de Triola un bonic treball acompanyat de projeccions fotogràfiques dels llocs de referència, que donaren una idea ben acabada d'aquelles concorregudes regions durant la temporada d'estiu.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

La Secció de Folk-lore, desde aquest mes, ha introduït en les seves sessions una novetat que sens dubte satisfarà'l gust dels aficionats an aquesta mena d'estudis: tal es la lectura de les notes folk-lòriques barcelonines corresponents a cada setmana, qual redacció va a càrrec del conegut escriptor en Ramon N. Comas.

LA TÈCNICA DE LES SARDANES. — D. Joan Riera exposà en aquesta sessió l'història y vicissituds d'aquesta dansa popular, aduint gran nombre de dats inèdits, provant ab gran erudició tenir ben estudiada la matèria de que tractava. La part musical va anar a càrrec de la senyoreta Na Gumer-sinda Mata, essent abdós molt aplaudits per la distingida concurrència reunida en el CENTRE.

El dia 20, havent-se hagut de suspendre la segona conferència que'l senyor Riera tenia anunciada sobre'l mateix tema, el senyor Serra llegí unes curioses notes folk-lòriques que foren molt ben rebudes.

CURS DEL FOLK-LORE CATALÀ. — D. Rossend Serra, President de la Secció, ha continuat el curs de Folk-lore, desenrotllant el següent programa:

III conferència (dia 6). — *Valor estètic y moral del Folk-lore.* — El poble com a font inestroncable de bellesa. — Diferència d'apreciació estètica segons l'estat de cultura. — Renovació perpetua popular. — L'artista de professió y l'esportani. — El Folk-lore en les Belles Arts.

Realisme y idealisme. Ponderació vital. — Poetisació dels sentiments humans. — Interpretació folk-lòrica de la Moral. — El Folk-lore com a *norma agendi* no'ns deixa may.

IV conferència (dia 20). — *Valor etnogràfic del Folk-lore.* — Caràcters físics y morals dels pobles. — Elements conservadors biològics y socials. — Regressions. — Filiació ab els catalans actuals dels diferents pobles que s'han anat establint a Catalunya. — Les deixes dels estats socials precedents. — L'home primitiu estudiat ab els selvatges y criatures d'avuy en dia. — Paper social de les dònnes, vells y criatures. — Supersticions y costums.

Concepte de l'Etnografia. — Regressions. — Persistència dels tipus antropològics determinats per les costums populars. — Tipus de raça actuals recordant els antics. — L'home emocional primitiu estudiat pel desenrotllament successiu de les criatures. — Element de permanència que repre-

senten les dones. — Regressió moral al passat constituïda pels vells. — Les pràctiques y supersticions com a vestigi d'estats socials passats — Exemple documentat dels sacrificis primitius fets al començar una construcció.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Conversa XXXVIII (dia 3). — Quinta de Persia. — Continuació de l'arquitectura civil y militar. — Descripció de la sala hipostila de Xerxes. — La sala de les Cent Columnes de Darius. — Palaus d'habitació. — Palau de Darius. — Arquitectura civil y militar. — Istakhr. — Takht-i-Maderé. — Suleiman. — Ecbatana. — Susa. — La Apadana d'Artaxerses. — Nemon. — Les ciutats y ses defenses. — Ciutadella de Susa. — De l'Escriptura. — Kalé-Faran. — Els procediments y materials de construcció. — Baixos relleus persepòlitans.

Conversa XXXIX (dia 10). — Sexta y última de Persia. — Continuació de l'esculptura persa. — Caràcter. — Assumptes. — Ceràmica. — Rajoles esmaltades. — Fris dels Arquers. — Glíptica. — Numismàtica. — Arts industrials.

Conversa XL (dia 17). — Primera de Grecia. — La Grecia primitiva. — Antecedents. — Període neolític helènic. — El país grec. — Situació geogràfica y caràcters de sa civilització. — Extensió que assolí fora de la Grecia. — Expansió del geni grec. — Ses característiques. — El poble grec. — Sa història fins l'invasió dòrica. — Primers pobladors. — Els Doris y els Jònics. — L'ur origen. — Els Pelasgs. — Els Helens. — Els Aqueus. — L'ur procedència. — Altres pobles precursors: Ilios, Lelegos, Frigis, Caris y Lycis. — Els Eolis. — Els Fenicis, civilisadors de la Grecia. Mites que ho recorden. — Influències de l'Egipte y de la Libia en la primitiva civilització grega.

Conversa XLI (dia 24). — Segona de Grecia. — Immigracions de pobles asiàtics. — Prehistòria de la Grecia. — Creta. — Colonisacions a Italia. — Els Mynians. — Llegendes dels Argonautes. — Records de l'Àtica primitiva. — Ciutats fundades en el litoral y en l'interior. — Micenas. — Dodona. — Origen del nom *helènic*. — Thessalians y Beocis-Dòrics. — Sa influència civilisadora. — Emigracions marítimes. — Edat de pedra de la Grecia. — Objectes treballats. — Principals centres de civilització helènica. — Thera. — Descripció d'aqueixa illa. — Descobriments arqueològics.

Conversa XLII (dia 31). — Tercera de Grecia. — Troya (Ilios: *Hissarlik*). — Descobriments de Schliemann y Dørpfeld. — Records de la població paleolítica. — Segona acrópolis, dita *ciutat cremada*. — Sos tres períodes. — Murals y edificis. — L'urs particularitats constructives. — Objectes de metall y de terrissa d'aqueix període. — Tercera ciutat. — Despulls arquitectòniques. — Habitants primitius de la ciutat. — L'urs obres.

- Tirynse. — Origen. — Emplaçament. — Descobriments de Schliemann.
 — Muralles ciclòpees.

CURS DE BOTANICA POPULAR

El passat Desembre donà'l Dr. Cadevall les 3.ª y 4.ª lliçons de Botànica popular aplicada a l'Excursionisme, desenrotllant el següent programa:

Lliçó III. — Plantes unicelulars (llevat o ferment de cervesa). — Plantes multicelulars resultants de la multiplicació y diferenciació d'una cèlula primitiva. — Teixits: parenquima (clorofilic, amilaci, oleaginós, esclerós y gelatinós); esclerenquima; teixit vascular.

Meats, llacunes, cambres y canals aerífers. — Orguens; membranes; aparells. — Aparell tegumentari o protector. — Epidermis.

Orguens epidèrmics. — Estomes, llur estructura y funció. — Pèls; llur classificació per la forma (simples y ramificats, y aquests anavetats, estelats, escatosos y arborescents), estructura (uni-pluri-celulars) y contingut (pèls limfàtics y glandulosos).

Estudià després la mort de les cèlules, y, finalment, els derivats de la cèlula, fibres, vasos, teixits y òrguens, fent una hermosa síntesi de la formació del regne vegetal ab tant senzills elements.

Durant l'explicació se projectaren diversos clixés dels senyors Baltà y Ferrer y Dalmau, de preparacions histològiques de plantes catalanes.

Lliçó IV. — Organografia vegetal; orguens de nodrició. Sistema axil. Arrel. Aquesta es generalment incolora, subterrània y descendent (geotropisme positiu), però excepcionalment pot ser verda y tenir altres colors que utilisa l'industria, aquàtica, aèria y ascendent. Caracterisació de l'arrel per la falta de borró terminal, creixement intercalar y nusos vitals. Creixement terminal de l'arrel; pràctica del despuntament que en ell se funda. — Pilorrisa y regió pilífera. Carencia d'espongetes.

Estudi morfològic de l'arrel. Origen de la mateixa; arrels adventícies; conseqüències culturals; multiplicació de plantes per *esqueix* y *capficada* (estaca y acodo o *bouturage* y *marcottage*). Ramificació de l'arrel y formes que origina. Direcció de la mateixa relacionada ab el medi en que viu; conseqüències culturals; explicació de les suposades simpaties y antipaties vegetals. — Duració de l'arrel y classificació de les plantes en anuals, bienals, perennes, monocàrpiques y policàrpiques. Estructura de l'arrel.

Estudi fisiològic de l'arrel. — Funció de fixació relacionada ab el medi y desenrotllament de la planta; aplicació d'aquests coneixements a la contenció de terres riberenyes y a la marxa invasora de les dunes. Funció absorbent. Necessitat de l'acció de l'aire a les arrels; absorció d'aigua y materies disoltes efectuada per la regió pilífera; conseqüències pràctiques pera'l regament y abonament. Existència de la *micorriza* en les plantes desproveïdes de regió pilífera; sa importancia. — Disolució, absorció y digestió de substancies sòlides. — Funció d'acarreg.

Diferenciació de l'arrel pera'l desempeny de funcions especials. —

Transformació de la mateixa en *gropa*, *xuclador tuberositat* y *flotador*. — Plantes que careixen d'arrels. — Importància de l'estudi d'aquest òrguen pera la determinació de certes plantes.

AVIS

A causa de la millora de paper introduïda en el BUTLLETÍ desde primer d'any, el present número surt ab un xic de retrac, falta que esperem ens dispensaran els nostres lectors, puix es degut a causes independents de la nostra voluntat y que procurarem esmenar en lo successiu.

Així mateix agraïrem als benivolguts consocis se prenguin el major interès en fomentar la subscripció al BUTLLETÍ, coadjuvant d'aquesta manera als esforços que ve fent la Junta pera millorar-lo a l'objecte de que resulti una revista digna de l'importància del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.